

Csepreghy Ferenc „Vízözön“-e.

„Életünk égő szövétnekhez hasonló, mely majd lassabban, majd sebesebben, de szüntelenül fogy. Boldog, ki midőn létének e múlandóságára gondol, azzal vigasztalhatja magát, hogy sokaknak világitott“ — mondja Eötvös József báró. Ilyen égő szövétnek volt Csepreghy Ferenc élete is, mely rendkívül gyorsan fogyott s midőn hatalmas lángot vetve kialudt, megfejthetetlen örökül hagyta az utókorra azt a kérdést, hogy hova fejlődött volna tehetsége és munkaereje, ha a pusztító enyészet oly korán ki nem ragadja kezéből a tollat. Gyorsan tünt fel, hamar emelkedett, hamar is feledték el.

Csepreghy, a falusi iskolát végzett autódidakta asztalos, egyike nemcsak a legrokonszenvesebb, de egyénileg is legbámulatraméltóbb férfiaknak, kiket az irodalomtörténet felmutat. A műhely dohos levegőjében tölti napjait, mialatt lelke ismeretlen világot fut be, s midőn vaaszorgalmával az önművelés terén eléri célját, az övéhez majdnem hasonló sorsú Tóth Ede kezéből átveszi a zászlót, melyet az oly dicsőségesen lobogtatott.

Mialatt írói működésében egyik sikert a másik után érte el, mikor már nemzete a legszebb reményeket fűzte hozzá, gyenge szervezete belefáradt a munkába, lassanként megtörött, tragikuma befejeződött.

Joggal mondhatjuk, hogy tragikum, mert az volt élete, mely küzdelmeiben bámulatot, tiszteletet, bukásában pedig fájdalmat gerjesztett.

Újabbkori irodalmunk még nincs kellően feldolgozva, s így a „Sárga csikó“ és „Piros bugyelláris“ szerzőjéről is csak szórványosan olvashatunk; színházaink sem igen tartják felszínen drámai alkotásait, pedig köztük 8—10 a kényes igényű közönségnek is kiváló műélvezetül szolgálhat.

Csepreghy Vízözönét csak nemrég elevenítették fel a fővárosban, a sajtó azonban a legvegyesebb érzelmekkel fogadta. E körül-

mény indított engem arra (ki különben az író életét és működését elég terjedelmesen feldolgoztam), hogy éppen a Vizözön ismertetésével, megvilágításával és kritikai méltatásával foglalkozzam.

Az Akadémia 1769-ben többek közt verses bohózatra hirdett pályázatot, jutalmul tűzvén ki a Karácsonyi gróf féle ösztöndíj kamatait. Az alig 27 éves Csepreghy erre az alkalomra írta Vizözönét. Az új hang, a gördülékeny verselés s általában az egész darab meglepte a műbírálokat s elismeréssel is nyilatkoztak róla, azonban nem tudták, hogy a drámának melyik válfajához sorozzák. A pályázatok előadója: Arany László úgy vélte, hogy a Vizözön bibliai tárgyánál fogva modern formájú víg mysterium; némelyek tündéri vígjátéknak tartották, mert érzékföltötti lények is szerepelnek benne, mások meg egyszerűen látványosságnak minősítették a Noé bárkája miatt. Mindenik meghatározás felületes, mert nem azt figyeli meg, ami irányadó lehet a műfaj megállapítására. Legközelebb áll a valóhoz Baráth Ferenc definíciója, ki aesthetikájának a bohózatról írt fejezetében a következőket mondja: „Ide (t. i. a bohózathoz) kell soroznunk hangjánál és előadásánál fogva Csepreghynek a bohózatánál mélyebb alapeszméjű jeles Vizözönét is.“ A bibliai tárgy e műben nagyszerű bonyodalmakra szolgáltat alkalmat, a látványos részek az ügyes drámai koncepció mellett csak a színszerűség emelésére irányulnak, a tündérek pedig csak úgy szerepelnek, mintha földi lények volnának, csodálatos dolgokat nem visznek véghez. E körülményeket mérlegelve nyugodtan állíthatjuk, hogy a Vizözön nem más, mint látványos bohózat.

E kiváló munka igazi érdemeit először Gyulai Pál ismerte el, megíratása óta azonban így is nyolc évet pihent, míg végre Titl Emil megzenésítette s a népszínházban 1876. tavaszán szép sikerrel előadták. A 70-es években állandó műsoron volt a vidéki színpadokon is a kolozsvári kivételével, hol a Kovács Gyula késedelmessége miatt csak 1884. őszén hozták először színre.

* * *

A jámbor életű, szigorú erkölcsű, de könnyen befolyásolható Noé isteni útasítás szerint bárkát épít, mely őt hozzátartozóival együtt megmentendi a vízözöntől. Hiába igyekszik a könnyelmű életű Kain ivadékait jó útra téríteni, azok gúnyolódással fogadják intelmeit. Az első felvonás II. képében cedrus liget tárul elénk,

hol Kain utódai az éj folyamán mulatoznak, de Noé családtagjait is ott találjuk kedveseik karján. Ott látjuk Noé legidősebb fiát Szemet, ki magánál jobb vadászt nem ismer. A táncért rajongó Kám sem marad el a Júditnak adott légyottjáról s úgy véli, hogy a bárka síkos padlóján nagyszerűen lehet majd lejtetni. Szem fia, az ideális Ázel is eljő kedveséhez Ráchelhez s mindenik azon tanakodik, miként lehetne a bárkába bevinni szerelmesét. Noé harmadik fia, az önhitt, elbizakodott Jáfet, a világ legnagyobb tudósának tartja magát. Ő tökélesítette a Szem fegyverét, megfigyelte hányat tojik a hangya évente, kilincset talált fel a bárka ajtajára, stb. Mindenben első akar lenni, folyton apja kegyeit hajhássza s ismeri a behízelgés módját is. A Ráchel szerelmében csalatkozva, bosszúból elvezeti Noét a cedrus ligetbe, ahol az öreg felismeri családtagjait. Az eddig erkölcsösnek vélt Ráchelt meggyűlöli, unokáját pedig kitagadással fenyegeti, ha el nem hagyja szerelmesét. Ázel frappáns drámai erővel ecsetelt jelenetben ellenszegül nagyatyjának s biztosítja kedvesét hűségéről.

A második felvonás Mámor tündérnek és öcscsének Szív-királynak, az ártatlan szerelmesek pártfogójának szőlőjébe vezet. Éppen e helyre lép le földi mezben a vízözön közeledtét hírül hozó Gábor főangyal, kit Mámor vendégszeretően fogad. Szív-király dala, a tündérek tánca s Mámor bora elbódítja, jóleső érzetében megfélekedzik rendeltetéséről s égi útlevelét, a mellen levő fényes csillagot Szív-királynak adja.

A harmadik felvonásban Mámor fürge tündérei szőlőt ültetnek a bárka köré, melynek gyümölcsét Noé kellemesnek találja, az Úr követe azonban óva inti, hogy a bárkába vigyen belőle.

Nemsokára megzendül az ég, lehullanak a vízözön első csepjei, a főangyal pedig a bárka előtt örködik, nehogy a gonoszok közül is bejusson valaki. Ekkor jó Ázel kedvesével Ráchellel s könyörög annak a bárkába bocsátásáért. E jelenetben a drámai erő fenséges gondolatokkal, emelkedett dikcióval párosul. A lány meghatóan ecseteli saját lelkiállapotát, melyet az angyal a vízözönhöz képest csak porszemnek nevez.

„Ha minden bánatom csak egy homokszem
Az oceánba — (esdekel a lány) bűnöm sem lehet
Oly nagy tömeg, hogy tőle medreit
A kegyelem elhagyni volna kénytelén.“

Az angyal hajthatatlanságán indulatba jő a büszke Ázel s e szavakkal rántja fel a térdeplő lányt:

„Nincs víz a terhes fellegekben
Lehűtni forró szerelmemet!”

Egyszersmind megátkozzák az angyalt, az átok eszébe juttatja elvesztett csillagát, annak felkeresésére indul, a felügyelettel Noét bizván meg. Noét a már megízlelt szőlő csodás hatása elbűvöli, abból egy kosárral a bárkába csempész, az öröködést pedig Szemre ruhazza, ez Kámra, Kám Jáfetre s mindenik visszaél megbízatásával. Kám belopja Júditot a szárnyasok közé, Jáfet az ajtót kilincscsel nyithatóvá teszi, a Kám feleségének is sikerül a rendetlenség közepette medve bőrbe bújtatott kedvesét: Jónathánt bevinni a bárkába. Csak az ártatlan szerelmesek nem gondolnak cselre, hanem egy kősziklán ülve együtt akarnak meghalni. A szerelmesek párbeszéde a liktető drámai erő helyett a műnek nem éppen előnyére meglehetősen teret enged a lírai elemek érvényesülésének, noha a gondolat eredetisége; az író erős képzelő tehetsége, de főként a ragyogó nyelvezet pótolja a hiányokat. A szerelmétől tántoríthatlan ifjú önzetlen, tiszta szíve, romlatlan kedélyvilága, a gyöngye lány megkapó ragaszkodása kedveséhez bámulatos önállósággal és biztossággal megalkotott jellemekre vall.

A két szerelmes eltűnődik a múlandóságon, a lány szomorúan kérdi, vajjon mivé leszünk halálunk után s az ifjú fenkölt gondolatokban gazdag dikcióval feleli, hogy:

„Az emberszíveket megőrli az
Idő s ha porrá lettek általa,
Eljő a szellő, szárnyára veszi
S elhinti őket érdemök szerint.
A zsarnok szíve kősziklára jut,
Tengődve él csak, nem vér gyökeret,
Nem fészkel rájta dalos kis madár,
Baglyok huhognak rajta éjjelen.
Az irigy szíve vad bozót leszen:
Magának termi rossz gyümölcsseit.
A buja szívből lesz pipacsvirág,
Virító minden úton-útfelen:
Mindenki tépi, aki arra jár,
Kéblére mégsem tűzi senki sem.

Kedvest, ki vesztett, szíve fűzfa lesz ;
 Lecsőngő lombjait a hús patak
 Csókdossa szüntelen. A csalfa szív
 Egy lombtalan fa lesz — társ nélküli,
 Örök hazája égő pusztaság.
 A fáradt vándor néha arra tér,
 Csalódva néz magának jobb helyet.
 Két szív, mely forrón és híven szeret,
 Kies ligetben rózsató leszen
 És rajta új, meg új bimbó fakad
 S a boldogságnak vége-hossza nincs ;
 Vendégül ott lakik a fűlmile,
 Hű és örök szerelmet énekel
 A rózsafának csöndes éjjelen“.

A vihar ezalatt egész erővel kitör. A visszatérő Szem búcsú ölelés ürügyé alatt lecsalja fiát a szikláról s mikor az keblére borul, megragadja s a bárkába viszi. A kedvesét vesztett lány hangos kesergése elvész az elemében levő vihar közepette, mindenfelől emberek futnak át a színen: a bárka emelkedni kezd.

A Vízözön cselekvénye eddigelé a meseszövé s miatt bizonyos tekintetben szaggatott, vontatott, a negyedik, ötödik felvonás azonban a legjobban sikerült. Ha az első három felvonás javarésze tánc, dal és verselés volt, a két utolsó felvonás megírása drámai szempontból ritka értékkel bír.

A negyedik felvonás színhelye a bárka belseje. Noé kiosztja mindenkinek lakosztályát s nemsokára látszólag nyugalomra térnek. Az éj leple alatt azonban mindenki becsempészett kedveséhez igyekszik. Noé pedig a bort rejtő kamra felé tart, miközben találkozik az öngyilkossági gondolatokkal foglalkozó Ázellel, kit magával visz, hogy búját feledtesse. Ezalatt nagy a felfordulás a bárkában. Kám felakarja keresni kedvesét Júditot s a szárnyasok közé jut, a hasonló szándékú Júdit a Szem kamrájába kerül: Kám magára maradt felesége is megtalálja lovagját Jáfetben. Mialatt Noé felesége Sára férje hollétén tűnődik, Szem feleségének kedvese Jónathán megéhezvén, előkerül a vadak közül s hozzá tér be egy „hideg birkacombra“. Az ártatlan szerelmesek pártfogója Szívkirály sem marad tétlen, mert a kívülről nyithatóvá tett ajtón behozza a vízözöntől megmentett Ráchelt, s az oltár fülkéjébe rejti. Gábor főangyal hasztalan keresvén elvesztett csillagát, az égi útlevelet, váratlanul visszatér a bárkába s azt sem tudja, hova legyen

ámulatában a nagy össze-visszaság láttára. A mámoros Noét éppen ekkor vezeti ki a kamrából unokája Ázel, de az ő szerelmi lángja is kitör a bortól s az oltár előtt esküvel akarja megerősíteni, hogy kedvese nélkül nem tud élni. Mikor azonban szétnyitja az oltár függönyét, ott találja a lányt, határtalan örömeiben nem jó szó ajkára s a lépcsőzetre rogy.

Az utolsó felvonásban Gábor ítéletet tart; bírakul Noét s fiait teszi meg, vádlottakként az idegenek szerepelnek. Kiderül azonban minden vádlottnál egy-egy bíró bűnrészessége is s így Gábornak egyedül kellene bíraskodnia, csak hogy éppen ő volt az indító oka annak, hogy idegenek is bejutottak a bárkába, minek bizonyosságául Szív-király visszaadja a mámor perceiben neki ajándékozott csillagot. Eszerint Gábornak is a vádlottak közé kellene állania, ha eddig meg nem győződünk volna arról, hogy a főangyal nem hozhat emberekre igazságos ítéletet, mert a bűn együtt jár a testtel s a bocsánat nem kegyelem, hanem természetszerű szükséglet. Így lesz kedvező kimenetele a vízözönnek a bárkában maradtakra nézve. A víz elapad, a bárka megáll, megjelen az engesztelődés jelképe: a szívárvány, az áldozat füstje égfelé száll s Gábor kinyilatkoztatja az Úr nevében, hogy nem lesz több vízözön, mert a gyarlóság mint emberi tulajdon nem érdemel oly nagy büntetést; kimondja egyúttal, hogy a lélek és a szerelem az emberben, ami örökéletű.

Csepreghy Vízözönében — akárcsak Shakespeare Szent Iván éji álmában — három cselekvény szövődik össze: Ázel küzdelme Ráchel bírhatásáért, Szív-király meséje és a bárkabeli szerelmesek története, mely utóbbi inyc francia színezetű, akárcsak egy Bisson-féle bohózat. Legmúlatságosabb ily bohózatos eleme az ötödik felvonás azon jelenete, melyben Jáfet bíróként szerepel s szónoklatát valóságos parlamenti hangon kezdi meg.

E magas igényű mű az író kiváló teremtő képességéről, eredeti szelleméről s nagy önállóságáról tesz bizonyosságot. Konceptiója merész, mert a vízözönt Csepreghy nem tragikus oldaláról fogja fel, hanem a Noé családjában és idejében komikus elemeket keres. Töről metszett alakjait azonban magyaros gondolkozással ülteti át hozzánk a régmúltból, messze idegenből s ebben is rejlik egyik érdekessége. Alapeszméjében bizonyos fokú durvaságot vehetünk észre, mert az egyetemes büntetés hiányos voltát s az isteni rövidlátást igyekszik kigúnyolni. T. i. az emberiség

Noé családja kivételével elpusztul, a szárazföldi állatvilágból is csak egy-egy pár részesül kegyelemben, de a halak nemhogy elpusztulnának, sőt a hullámokban bő táplálékot nyernek. Csepreghy e munkájában úgy tünteti fel a halat, mintha Isten választott állata volna. Önkénytelenül is eszünkbe jut a keresztények üldözéti korszaka, mikor a hal titkos jelül szolgált. (A hal neve görögül: Ichthusz. A kezdőbetüket így értelmezték: Iézosz Chrisztos Theou Hüiosz Szo'tér — Jézus Krisztus Isten fia, a megváltó).

A drámai szempontból kifogás alá eső részeket pótolják e műben az érdekes, neveltető személyek, a bájos költészettel s drámai erővel megírt pompás részletek, talpraesett párbeszéddek s a gyönyörű nyelvezet, mely legszebbek közé tartozik drámai költészetünkben. Az ötös jámbusi sorok nemcsak emelkedett nyelvet, hanem mély gondolatokat, magasztos eszméket is rejtenek magukban.

A Vízözön kritikai méltatásánál kedvező alkalom kínálkozik, hogy a Paulay Tivadar által színre alkalmazott Vörösmarty Csongor és Tündéjével hasonlítsuk össze. Mindkettő különös, sajátos tulajdona szerzőjének s egyiket sem lehet a leghatározottabb értelemben drámának tekinteni, különösen pedig a Vörösmartyét nem; ellenben a Csepreghyében sok helyt valóságos lüktető drámai erő nyer kifejezést. A Csongor és Tünde nyelve elbájoló, verselésé andalító, gondolatmenete eszményi jelenetekben gazdag. A Vízözön nyelvezete elmarad ugyan az előbbiétől, de némely részletében oly magasröptű, hogy versenyezik vele s bár versezete gyönyörködtető, mégsem éri azt utol. Gondolatai sem oly fenségesek, mint a Vörösmartyé, de ezt a különböző tárgy is okozza. E tekintetben tehát a Csongor és Tünde túlszárnyalja a Vízözönt, de messze elmarad annak színpadi hatása, drámai koncepciója mögött. Vörösmarty művében a lelki tényezők főirányítója a képzelet, itt ellenben a zsinórmértéket határozott, önálló jellemek szabják meg. Amaz a színésznek nem szolgáltat elég anyagot művészi képességei kifejtésére s csak egy élőképekben látott gyönyörű mese hatásával vésődik a közönség emlékezetébe. A Vízözön azonban rendkívül érdekes, emelkedett humorú, erős drámai hatású darab, tárgya pedig világirodalmi hangot szólaltat meg, midőn az örök ember erőtlenséget rajzolja a bűnnel szemben.

Az eddig tárgyaltak alapján előttünk áll a „Vízözön“ teljes képe. Alig számbavehető gyenge oldalai mellett senki sem vitathatja el írójától az érdekes meseszöveg gazdagságát, az élénk

drámaiságot, a tősgyökeres, gyakran finom, választékos nyelvezetet, a maga nemében páratlan színpadi hatást, az érzelmek ügyes festésében nyilvánuló bámulatos önállóságot s a jellemalkotásban főként a női lélektan alapos ismeretét. Jellemei nem az elméletekből, hanem az életből valók, ahol senki sincs hiba nélkül: mindenik húsból és vérből való ember. Irónk életbölcselete mindig a józan ész törvényeihez alkalmazkodik, alakjai inkább ideálisak, mint világgüülölők s ha néhol túloz is, az legtöbbször az igazság érdekében történik.

A négy elemi iskolát végzett asztalos mester derekasan megállotta mindig helyét az irodalomban, jóllehet a kritika nagyfokú hidegséggel fogadta termékeit. Irói egyéniségét a kedélyében, szíve melegében rejlő varázs, a lankadatlan munkakedv irányította, beteges testét pedig szívóssá tette a vasakarat. Csepreghyt, ki önérejből lett hívatott drámairó, méltán nevezte el Écsy László: „A magyarok Hans Sachs“-jának.

Borzsovay Béla.
